

K PODOBÁM EPIČNOSTI V HÁJKOVĚ KRONICE

JAROSLAV KOLÁR

Čtenáře Kroniky české Václava Hájka z Libočan odedávna poutal na této památce její výpravný charakter, na nejednom místě blízký zábavnému čtení. Dokazuje to už samostatné otištění necelých dvou desítek beletristicky koncipovaných epizod z Hájkovy kroniky ve zvláštním svazečku sotva čtyři desítiletí po jejím vydání,¹ ještě v době národního obrození o tom výslovně svědčí Máchova poznámka citovaná K. Sabinou: „Hájkova kronika jest nejpěknější román český aneb — chceme-li — nejladnější sbírka povídek a pověstí.“² Odborné historické studium Hájkovy kroniky pracuje už od Dobnera napořád s negativní představou o Hájkovi lháři, falsátoru a baječi, v níž je výpravnost díla implikována.³ Pro českou literární historii se stalo z konstatování o „čtivosti“ Hájkovy kroniky bezmála topos, konkrétní analýza tohoto jevu však dosud nebyla podrobněji rozpracována. Úhrnnou, dosud obecně přijímanou charakteristiku podávají poslední akademické Dějiny české literatury: „Na rozdíl od Kuthena usiloval Hájek též o poutavou formu vyprávění. Proto sahal po vzoru humanistů k bájím a pověstem všeho druhu a doplňoval je různými smyšlenkami.“⁴

Starší badatelské přístupy ke kronice uplatňované historiky a literárními vědci se od sebe příliš nelišily. Ve všech stála v popředí otázka Hájkovy historické hodnověrnosti. Snaha po zjišťování pramenů, odhalování ideově politických cílů díla a morální hodnocení autora odsouvaly do pozadí zřetel k literárně technickým otázkám, které Hájkova kronika vy-

¹ *Historie rozličné o dtoných a mnohých věcech a příhodách lidských, dobrých i zlých, kteréž jsou z kronik a z jiných kněh vybrané a teď tuto vytištěné.* Vydal v Praze Burian Valda 1580, unikátní defektní výtisk v pražské UK 54 F 133. Srov. i V. B. Spiess, *Příčiny k literární historii staročeské I, Staročeská sbírka povídek z r. 1580, Otavan 7, 1867, str. 59, 63, a Jaroslav Kolár, Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení, Praha 1960, str. 18.*

² Karel Sabina, *Upomínka na Karla Hynka Mácha*, in: Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách svých současníků, uspořádal Karel Janský, Praha 1958, str. 119.

³ Srov. např. J. V. Šimák, *Prameny a pomůcky Hájkovy*, Sborník prací historických k 60. narozeninám J. Golla, Praha 1906, str. 201, 213, Josef Šusta, *Dějepisectví*, Praha 1933, str. 89.

⁴ *Dějiny české literatury I*, red. Josef Hrabák, Praha 1959, str. 328.

volává.⁵ Teprve v poválečných letech se dotkli někteří badatelé v širších souvislostech i speciálních problémů Hájkovy literárnosti.⁶

Systematická analýza Hájkovy kroniky jako literárního díla představuje rozsáhlý komplex problémů, které si nepochybně vyžádají řadu speciálních dílčích studií sledujících jednotlivé literární aspekty jak z hlediska jejich místa a funkce v celku, tedy synchronně, tak jako součást diachronních vývojových řad. Nynější příspěvek se pokouší předběžně charakterizovat ty prvky, které Hájkovo dílo činily oblíbeným čtením a sblížují je s vypravěčskými postupy zábavné prózy. Z rozsahových důvodů vědomě ponechávám stranou podrobnější zkoumání vzájemného vztahu jednotlivých typů Hájkovy výpravnosti v stavbě kroniky; to bude předmětem zvláštní práce.

Základní stavební jednotkou Hájkovy kroniky je analistický záznam o určité izolované události. Všechny takové záznamy o událostech nejrozličnějšího druhu implikují už ve své povaze určitou latentní epičnost jako každá výpověď o nějakém ději. Po té stránce není zásadní rozdíl mezi analistickými záznamy v Hájkově kronice a např. v dobových pamětech.⁷ Proto také tento primární rys epičnosti, vlastní každému analistickému záznamu, není předmětem zájmu v tomto článku; nelze jej považovat za Hájkovu osobitost a v dalším výkladu pracuji s pojmem „analistický záznam“ jen jako s protikladem k jiným typům epičnosti charakteristickým pro Hájkovu kroniku.

Nejnápadnější epickou jednotku představují v Hájkově kronice na první pohled drobné epické celky, které zpravidla podávají detailní příběhy rozpracované jako syžetová vyprávění; od centrální kronikářské osnovy (tj. od analistického sledování průběhu českých národních dějin v jejich reprezentativních představitelích a centrech) se tyto uzavřené vypravěčské útvary víceméně odrážejí. Jsou vesměs uvedeny stylisticky stereotypními formulacemi typu „Přihodilo se toho roku“, „Byl také toho času“, „Času jednoho“, a to s takovou důsledností, že zejména podle první z uvedených formulí lze předem bezpečně usoudit, že bude následovat epická vložka. Je celkem přirozené, že povahu odboček (v různé míře epicky rozvedených) mají v celé kronice ty epizody, které se týkají událostí v cizích zemích; vzhledem k látce Kroniky české mají už svým tématem digresivní povahu.⁸ Podobný charakter má však i řada epizod týkajících se českých věcí.

⁵ Charakteristický je pro to zejména úvod Václava Flajšhansse v 1. svazku jeho nedokončeného nového vydání kroniky (Praha 1918, str. XX–LXII) a syntetizující výklad Jana Jakubce v *Dějinách literatury české I*, Praha 1929, str. 655–659.

⁶ Např. Zdeněk Nejedlý, *Dějiny národa českého I*, Praha 1953, str. 60–63, Josef Hrabák v stati *O lidovosti starší české literatury* v souboru *Studie ze starší české literatury*, Praha 1956, str. 55–58, Milan Kopecký, *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenské*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1967, D 14, str. 58–63.

⁷ Srov. např. můj článek „Pamětná knížka“ *Jana Rakovnického z let 1575–1605 a české paměti 16.–17. století*, LF 90, 1967, str. 394n.

⁸ Např. pověst o polské kněžně Vandě, l. 12a (Flajšhansovo vydání I, 120), o papeži Silvestrovi, l. 98a (Fl. II, 178), o příliš rozkošné ženě benátského knížete, l. 129a (Fl. II, 351), o Matyldě Toskánské a vévodovi Gwelfovi, l. 133a (Fl. II, 376), o Felicianově útoku na uherského krále, l. 299b (Fl. IV, 318).

Právě z takových výpravných vsuvek pocházejí valnou většinou povídky vybrané do zmíněného samostatného otisku z r. 1580.⁹ Toto osamostatnění ozřejmilo exemplový charakter mnoha vybraných příběhů, který v původním kontextu kroniky není tak patrný.¹⁰ Je příznačné, že epické útvary tohoto druhu jsou nejhojnější v střední části kroniky, zhruba v partiích zaznamenávajících události z let 1000—1350.¹¹

V ostatních částech kroniky je situace výpravných prvků poněkud odlišná. V první části kroniky (pojednávající o dějích od Cechova příchodu přibližně do sklonku prvního tisíciletí¹²) jsou osou výpravnosti mytické příběhy starých pověstí a později látky známé z legend (sv. Ivan, sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch). Nevytvářejí souvislé pásmo s bezprostředním navazováním jednoho příběhu na druhý, Hájek je hojně prokládá fiktivními analistickými záznamy (např. o vzniku jednotlivých hradů a měst, o bitvách) a snaha o dochování análového charakteru kroniky se promítla i do známých pověstí o Krokovi, Libuši, Přemyslovi atd. (např. uváděním dat, přesné lokalizace, postav, které jsou z hlediska vlastního příběhu nadbytečné), ale v podstatě jde i zde o ucelené vypravěčské celky s uzavřeným syžetem, tedy o útvary podobné těm, o nichž byla řeč jako o charakteristické podobě epické vrstvy v střední části kroniky. Rozdíl je především v tom, že v první části jsou tyto výpravné útvary nositelem hlavní kronikářské linie (proto také nemají na začátku stereotypní formulace, které v další části bezpečně signalizují vypravěčské vložky), jejich hrdiny jsou panovníci se svým nejbližším okolím, na jejichž příběhy se v Hájkově pojetí soustřeďuje pohyb národních dějin, zatímco v druhé části jde naopak v naprosté převaze o odbočky od kronikářské osy děla, kterou prezentuje i zde zájem o osoby panovníků a o vojenskopolitické děje spjaté s jejich vládou.

Epický charakter pověstí ovšem působil naopak i na fiktivní „analistické“ záznamy, které se v první části kroniky týkají především zakládání hradů, měst a jiných sídlišť. Hájek přitom ponejvíc vychází z názvů těchto lokalit, jak byly známy v jeho době, a své „analistické“ zápisy koncipuje jako výklad jejich etymologie, velmi často z konkrétních dějů; přitom se pochopitelně uplatnila nemalá dávka jednoduché fabulace. Dochází tak k vzájemnému přizpůsobení mezi epickými látkami pověstí a uvedenými „analistickými“ záznamy, k pokusu o vytvoření jisté rovnováhy mezi oběma rozdílnými vrstvami kronikářského textu. Toto vyrovnávání je ovšem nejspíš možné ve zpracování těch období dějin, pro něž uvolňoval v kronikářově době nedostatek pramenů i hlubších vědomostí o historickém vývoji ve všech směrech přístup mytickým představám.

Třetí část kroniky — zhruba od poloviny 14. století do nastoupení prvního Habsburka — vykazuje z hlediska izolovaných epických celků nové

⁹ Viz pozn. 1.

¹⁰ Z toho hlediska je ovšem znamenitá starší formulace Jaroslava Vlčka, označující Hájkovu kroniku za „pravou světskou postilu“ (srov. studii Josefa Hrabáka cit. v pozn. 6).

¹¹ K tomuto období se váže také většina rozprávek zařazených do tisku z r. 1580.

¹² Úvodní kapitola kroniky, pojednávající podle literárních autorit o starších obyvatelích a dějích země (o pojití a počátku národu českého), je prakticky prostá epických prvků a je také od vlastní kroniky oddělena (po ní teprve následuje známý výčet Hájkových pramenů).

rysy. S vypravěčsky uzavřenými vložkami se tu setkáváme kromě epizod z historie jiných národů ve velmi omezené míře, zato však se hojně uplatňují vypravěčské postupy ve zpracování jednotlivých událostí z poměrně nedávné historie — ne ovšem už v podobě příběhů s uzavřeným epickým syžetem, ale tak, že se analistické záznamy o rozmanitých událostech prezentují se stylistickou výbavou a v koncepci uplatňované dřív ve vypravěčských vložkách. Protože se však tyto prvky (přímá řeč, vypravěčská koncepce sugerující autorovu přítomnost při líčených událostech, zájem o detaily) exponují při prostých analistických záznamech faktů a událostí, tedy na materiálu, který většinou neposkytoval předpoklady k zpracování ve vypravěčsky uzavřených, popř. pointovaných celcích, ale na druhé straně nebyl prost určitých epických možností, je na místě mluvit v takových případech o autorském směřování k epickému ztvárnění analistických záznamů, které místy vedlo k vytvoření otevřených vypravěčských útvarů (v kronice je představuje např. řada barvitě rozvedených epizod z husitských válek); ty ovšem působí z vypravěčského hlediska jako pouhá expozice nebo příběh opuštěný v různém stupni rozvyprávěnosti,¹³ popř. jako příběh náhle neorganicky ukončený. Od husitské doby přestávají být osoby panovníků hlavním nositelem kronikářské linie a autorův zájem se stejnoměrně rozšiřuje na širokou škálu drobnějších historických událostí v prostředí šlechty i měst.

Není pochyby o tom, že rozdíly v literární podobě nejnápadnější epické formy v Hájkově kronice — vypravěčsky uzavřených celků pověstní, povídkové, anekdotické či exemplové povahy — jsou v přímém vztahu k zpracovávanému historickému období. Třebaže jejich diferenciaci ve třech částech kroniky — stanovených jen velmi přibližně a ad hoc — zdaleka není důsledná a uvedené rozlišení je pouze pokusem o charakteristiku výrazných jednotnicích tendencí, je přece jen z autorova hlediska evidentní, že právě doba zpracovaná v střední části kroniky vedla k nejhojnějšímu uplatňování epických vložek. Dlouhá epocha, pro české národní dějiny velmi důležitá, k tomu z hlediska možné znalosti dějin v Hájkově době přímo vedla. V celé kronice je možno sledovat Hájkovu snahu zalidnit obraz české minulosti co nejhojnějším počtem postav, které by se mohly stát nositeli autorova předního ideově politického záměru, tj. oslavy šlechty na úkor třetího stavu, a to ve spise analistického charakteru, tedy shrnujícím v chronologickém sledu zápisy o jednotlivých událostech celé země. Realizace této snahy byla závislá na sdílnosti pramenů. Období, pro něž Hájkovi jeho prameny žádoucí oporu neposkytovaly (první část) nebo ji dodávaly jen v omezené, z hlediska jeho zájmů nedostatečné míře převážným zřetelem k osobám panovníků (druhá část), neváhal Hájek domýšlet a doplňovat — vždy především v podobě epických celků. Ať už šlo o doplňování z ústních tradic, z písemných pramenů jiné než kroni-

¹³ Např. o boření pražských kostelů, l. 379a, o obležení Plzně, l. 387a, o vyloupení kostela na pražském hradě, l. 390ab, o obležení Karlštejna, l. 398b, o Žižkově smrti, l. 401a, o Roháčovi, l. 411a, o doprovázení míšeňského vévody Jakoubkem z Vřesovic, l. 412ab, o pokusu o dobytí Prahy od Koldy, l. 415b, o domnělém králi Artušovi, l. 420ab, o mučení krakovských mnichů, l. 423a, o smrti Ladislava Pohrobka, l. 433b, o kutnohorských havířích, l. 456b, o Daliborovi, l. 458b.

kářské povahy¹⁴ či vlastním domýšlením a vymyšlením, byla epičnost takových zpráv jednak zárukou čtenářské poutavosti, jednak sugerovala — zejména v kontextu kroniky — historickou autentičnost sdělovaných dějů.¹⁵ Tam, kde dnešní čtenář rozeznává na základě zkušeností s literární tvorbou pozdějších vývojových etap (zejména s historickým románem a jeho vývojem) elementy z hlediska analistiky cizorodé, tj. vypravěčsky uzavřené syžetové útvary, popř. doklady o tom, že Hájek vykládá jistá historická fakta jako důsledek epicky rozpředených premis,¹⁶ neshledávala Hájkova doba ani pozdější běžní čtenáři až do 19. století¹⁷ podstatný rozdíl mezi různými postupy uplatňovanými v kronikářově textu — taková otázka se zřejmě vůbec nekladla. Polarita mezi středověkým pojetím historického spisování jako literatury, již se přiznávala pravdivost ve smyslu skutečného poznávání (*historia*), a ne-literatury, sloužící jiným, přizemnějším cílům než poznání minulých skutečností a jejich smyslu (*Annales*) — ostatně polarita poznatelná spíše z normativních stanovisek rétorik než z kronikářské praxe¹⁸ — se postupně vyrovnávala za rozvoje historického spisování ve prospěch literárního chápání kronikářské práce. Díla takového typu, jako je Hájkova kronika, lze patrně považovat za pozdní, velmi rozvinuté stadium tohoto vývoje, za stav, v němž vedle sebe stojí analistické, epicky vypravěčské, popř. i úvahové složky v jedné rovině, jako údaje stejně pravdivé a stejnou měrou závažné (tím se ovšem posunuje např. význam prostých analistických záznamů o přírodních katastrofách do mnohem náročnější „historické“ roviny se všemi důsledky, které z toho plynou pro jejich hodnocení).

Fakt, že jsme se setkali s vypravěčskými postupy běžnými v epicky uzavřených partiích kroniky i v jiných jejích složkách, totiž u analistických záznamů zejména v 1. a 3. části, naznačuje, že epičnost díla není omezena jen na vyhraněné výpravné celky. S jednotlivými prostředky charakteristickými pro dobově chápanou epičnost se čtenář setkává v celé kronice velmi často, i když je jich namnoze užito jen izolovaně, tj. mimo soubor prostředků příznačný pro výpravné celky, nebo jen v redukované podobě. Ve výpravných částech se často uplatňují ve vzájemné souvislosti epická šíře vyprávění umožňující uplatnit barvitě a čtenářsky působivé detaily, přímé řeči jednajících postav a svérázná koncepce výkladového textu, která sugeruje dojem, že vypravěč byl při zaznamenávaných dějích přítomen jako velmi informovaný divák; místy — i když zřídka — k tomu přistupuje i užití historického přítentu.¹⁹ Přímé řeči jsou však velmi časté

¹⁴ Takový byl např. beletristický spis o Tiburciovi z Choustníka a Apollonii Burgundské, na nějž Hájek přímo odkazuje na l. 322a. Srov. Jan Martínek, *Staročeské vyprávění o Tiburciovi z Choustníka a Apollonii Burgundské*, LF 78, 1961, str. 153n.

¹⁵ S podobným jevem se setkáváme i jinde, ve vyhrocené poloze např. v středověkých zpracováních římských dějin, v nichž se mytické i pozdější historické děje předkládají v podobě řady výpravných útvarů.

¹⁶ Např. názvy lokalit Smíchov, l. 38b (Fl. I, 239), Křesín, l. 58a (Fl. I, 332).

¹⁷ Srov. i Máchovo hodnocení cit. v pozn. 2, které ovšem vychází z jiného hlediska, než je zájem o historickou hodnověrnost kroniky.

¹⁸ Srov. Dušan Třeštík, *Kosmova kronika*, Praha 1968, str. 70–79.

¹⁹ Např. při líčení cesty Libušiných poslů za Přemyslem, l. 10b (Fl. I, 108) — zde ovšem založeno na historickém přítentu Kosmově —, epizodicky ve vyprávění o Cti-

např. v partiích věnovaných politickým a diplomatickým jednáním různých českých panovníků, jejich funkcí je zřejmě dodat výkladu zdání autentičnosti.²⁰ Podobnou funkci mívají i detaily, jimiž Hájek vyšperkovává svá líčení vypjatých vojenských nebo politických situací.²¹ Samo užití těchto prostředků vnáší tak jistý epický moment i do takových míst kronikářova výkladu, která z hlediska děje nemají s epičností (aspoň jak ji vykazují tehdejší díla zábavně výpravné prózy) mnoho společného.

Jako směřování k epičnosti lze dále označit ty případy, kde kronikář věnuje mnoho pozornosti určitým jedincům a postupným zaznamenáváním řady detailů z jejich působení vytváří sice nesoustavný, ale přece jen do značné míry zřetelný epizující obraz postavy.²² Podobným postupem vznikla už asi o půl století dříve známá Kronika velmi pěkná o Janovi Žižkovi, čeledínu krále Václava.²³ Třebaže tento aspekt Hájkovy epičnosti nelze postavit na roveň např. uceleným epickým útvarům (zejména proto, že uvedené záznamy o osobě poutající kronikářův zájem bývají rozptýleny do výkladů o několika letech a jsou prokládány zápisy o jiných událostech), odpovídá přece jen dobové domácí tendenci k beletrizování historie²⁴ a úvaha o epické beletrističnosti Hájkova díla by bez něho byla ochuzena o zřetel k jednomu z vývojově produktivních typů výpravnosti.

Všechny uvedené podoby epičnosti v Hájkově kronice mají společný základ v autorově dynamickém, dějtvorném pojetí všeho lidského konání. Zajímavý soubor dokladů o tom podává závěrečné „registrum“, vlastně odkazový alfabertický soupis marginálií z celé kroniky. V rozsáhlém „registru“²⁵ mají výraznou většinu odkazy formulované predikativně. Formulace těchto marginálií zřetelně naznačují (z hlediska dnešního čtenáře místy bezmála groteskně²⁶), že právě dějový aspekt kronikářských záznamů všeho druhu stál v popředí Hájkova zájmu při práci na celé kronice. Výpravný charakter celého díla je proto logickým důsledkem autorova základního přístupu k zpracovávané látce.

radovi, l. 19a (Fl. I, 153), v jednom z pozdních analistických záznamů z r. 1434, l. 407b.

²⁰ Tak je tomu např. v částech o posledním pořízení knížete Břetislava, l. 123ab (Fl. II, 320), o nabídce císařské koruny Přemyslu Otakaru II, l. 250a (Fl. IV, 59), o jednáních pánů s králem Vladislavem o českého biskupa, l. 199ab (Fl. III, 259), o návštěvě Karla IV. v opatovickém klášteře, l. 364ab, o útěku Václava IV. z vězení za pomoci lazebnice, l. 357ab, a častěji.

²¹ Srov. charakteristický detail z výkladu v povýšení českého knížete na krále: „[...] a vzav korunu zlatú na stole, vstavil jí na hlavu jeho [...],“ l. 188b (Fl. III, 198).

²² Jde např. o knížata Břetislava a Soběslava, Závíše z Falkenštejna, Jana Lucemburského, Karla IV., Václava IV., Husa a Žižku.

²³ Viz *Výbor z české literatury doby husitské II*, red. Bohuslav Havránek, Josef Hrabák a Jiří Daňhelka, Praha 1964, str. 368n.

²⁴ Jejím nejvýraznějším projevem jsou *Historie o bratru Janovi Palečkovi*, srov. výklad cit. v poznámce 23 a můj článek *Historie o bratru Janu Palečkovi*, *Česká literatura* 5, 1957, str. 402.

²⁵ Zaujímá posledních 59 stran knihy.

²⁶ Např. odkaz na známou pověst o setkání knížete Oldřicha s Boženou je tu formulován slovy „Božena prala“.

ZU DEN GESTALTEN DES EPISCHEN IN HÁJEK'S KRONIKA ČESKÁ

Der Artikel bringt einen Versuch, verschiedene Gestalten des Epischen in der *Kronika česká* des Václav Hájek z Libočan (1541) zu charakterisieren, die diesem Denkmal eine dauernde Beliebtheit in breiten Leserkreisen gewonnen haben und stellen die Chronik in einen nahen Zusammenhang mit der derzeitigen Belletristik.

